

II. Mahmud'un Askerî İslahatlarına Dair Tercüme Bir Müdafaanâme: *el-Kevkebü'l-Mes'ûd fi Kevkebeti'l-Cünûd**

Mahmut DİLBAZ

Özet

Osmanlı modernleşmesi askerî yenilgilerin ve toprak kayıplarının artması akabinde askerî sistemde yapılan Batı tarzı yeniliklerle başlamıştır. Siyasî merkez, hususen XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren girilen bu yeniliklerin halk nazarında ve muhalif çevrelerdeki meşrûyetini sağlamak için ulemanın nüfûzuna ihtiyaç duymuştur. Ulema ise hem yönetimin çeşitli kademelerinde yeniliklerin bizzat uygulayıcısı olarak üzerine düşen görevleri yapmış ve hem de ıslahatların meşrûyetini ve gerekliliğini yazdığı “savunmacı” eserlerle desteklemiştir. Cezayir’de Hanefî kadılığı ve İskenderiye’de müftülük yapan Cezayir doğumlu İbnü'l-‘Annâbî’nin (1775-1851) II. Mahmud’un askerî ıslahatını savunmak üzere Mısır’da kaleme aldığı Arapça *es-Sa’yü'l-Mahmûd fi Nizâmi'l-*

* Makaleyi okuyup kıymetli tashih ve tenkitlerde bulunan muhterem hocalarım Prof. Dr. İsmail Kara ve Yrd. Doç. Dr. Gültekin Yıldız beylere şükranlarımı sunuyorum.

Cünûd adlı risalesi bunlardan biridir. Bu eseri ilmiye teşkilatının önemli mevkilerinde görev almış Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi (1789-1848) *el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* adıyla pek çok ilavelerle Türkçeye tercüme etmiştir. Arapça aslı Ocak-Şubat 1827'de telif edilen eserin 26 Nisan 1829'da temize çekilip padişaha sunulmuş olan tercüme metni, askerî ıslahatın ayet, hadis ve ilk dönem İslam tarihi uygulamalarının delil gösterilerek savunulduğu bir ıslahat metni olmasının yanında aynı zamanda Hz. Peygamber dönemi savaşlarının mufassalan anlatıldığı bir megâzî kitabıdır. Bu makalede dönemin diğer ıslahat metinleri zikredilerek Es'ad Efendi ve İbnü'l-'Annâbî'nin biyografileri kısaca verilmiş, *el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* adlı eser tanıtılıp değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ulema, İslahat, II. Mahmud, İbnü'l-'Annâbî, Es'ad Efendi.

OSMANLI MODERNLEŞMESİ tarihinde Saray'ın/ siyasi merkezın uygulamaya koyduğu Batı usûlü yeniliklerin/ıslahatların aklın ve dinen meşrû ve gerekli olduğunu delillerle ortaya koyan metinler, muhteva ve hacim bakımından güçlü bir şekilde ilk defa Sultan II. Mahmud döneminde (1808-1839) kaleme alınmıştır.¹ Bu metinler arasında ilk dikkat çeken, Yeniçeri Ocağı'nın kal-

1 Bununla beraber Sultan III. Selim döneminde (1789-1807) kaleme alınan ve Nizâm-ı Cedid ıslahatlarını savunan metinler arasında yer alan Dihkânizâde Ubeydullah Kuşmânî'nin 1806'da telif ettiği *Zebîre-i Kuşmânî fî Ta'rîf-i Nizâm-ı İlhamî* adlı eseri Batı usûlü yenilikleri ayetler ve hadislerle meşrûlaştırmaya çalışan eserlerin ilk örnekleri arasında sayılabilir. Hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız kendisini "seyyâh bir dervîş" olarak tanıtan Ubeydullah Efendi bu risalesinde "yenilenmenin dine aykırı olduğu noktasında yoğunlaşan muhalif propagandayı göğüslemeyi üstlenmiş", Nizâm-ı Cedid'e karşı çıkanlara dinî metinlerle cevap vermiştir. Modern askerî eğitimin ve harp ilminin öğrenilmesi zarureti, Nizâm-ı Cedid askerlerinin modern kıyafetlerinin küfür sayılmayacağını, trampet vb. aletleri kullanmanın caiz olduğunu aklî ve naklî delillerle izah etmeye çalışan Kuşmânî sonunda ulü'l-emre itaat etmenin farz olduğunu vurgular. Bu eser makalemizde tercümesini inceleyeceğimiz İbnü'l-'Annâbî'nin *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmî'l-Cünûd* adlı eserinin öncüsü olarak değerlendirilmiştir; bkz. Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a İslahat Düşünceleri" (İslahat Düşünceleri), *İlmî Araştırmalar*, sy. 8 (1999), s. 36. Eserin metni için bkz. *Nizâm-ı Cedid'e Dair Bir Risâle Zebîre-i Kuşmânî fî Ta'rîf-i Nizâm-ı İlhamî*, Ömer İşbilir (haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

dırılışını (1826) “haklı ve zarurî” göstermek üzere, o sırada İstanbul kadılığında vekâyî katipliği yapan Es'ad Efendi'nin yazdığı *Üss-i Zafer* adlı eserdir.² Metinde Eşkinçi Ocağı'nın kuruluşu, askeri yeniliklerin yapılması zorunluluğunun dinî metinlerle delillendirilmesi, savaşların sebepleri, çeşitliliği, başarıya ulaşma şartları, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı, Bektaşî tekkelerinin kapatılması gibi konular “savunmacı” bir tarzda işlenmektedir.³

Yeniçeriliğin ilgasını olayın şahitleri olarak anlatan kalemiye mensupları Mehmed Dâniş Bey'in *Netîcetü'l-Vekâyî*'i,⁴ Şirvanlı Fatih Efendi'nin *Gülzâr-ı Fütûhât*'ı,⁵ Mehmed Nazif Bey'in *Emâre-i Zafer*'i,⁶ ilmiye mensubu Aynî'nin *Nusretnâme*'si⁷ de diğer savunmacı eserler arasında yer almaktadır. Bu metinlerde anlatılan olayların, yapılan değerlendirme ve tenkitlerin akademik tarih yazıcılığımızda bugüne kadar kayda değer bir şekilde sorgulanmadan “mutlak doğrular” şeklinde kabul edilişi ve eserlerin “savunmacı” tarzda yazılmasının bazı gerçekleri örtebileceğine dikkat çekilmemesi üzerinde durulması gereken bir meseledir.⁸

- 2 1826'da telif edilen *Üss-i Zafer*, 1828'de Matbaa-i Âmire'de neşredildikten sonra 1833 yılında A.P. Caussin de Perceval tarafından Fransızca'ya çevrilerek Paris'de basılmıştır. Ziya Yilmazer, “Es'ad Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XI (İstanbul 1995), s. 342.
- 3 Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, nşr. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. XXXVII. Mustafa Nuri Paşa, mevcut siyâsî ve sosyal sorunların faturasını tamamıyla yeniçerilere çıkarıp, bu konuda sonradan yazılan bütün eserleri yönlendirdiği için Es'ad Efendi'yi tenkit etmiştir. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuât*, İstanbul 1327, c. II, s. 103.
- 4 Eser, Şamil Mutlu tarafından yayımlanmıştır: *Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati: Mehmed Dâniş Bey ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1994.
- 5 Mehmet Ali Beyhan tarafından neşredilmiştir: Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001. Eserin bir tanıtım yazısı için bkz. Mehmet Ali Beyhan, “Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışına Dair Bir Risale”, *Ata Dergisi*, sy. VII (1997), s. 237-250.
- 6 Bu manzum eseri Mehtap Erdoğan neşretmiştir: “Yeniçeriliğin Kaldırılışına Dair Tarihi ve Edebî Bir Eser: Emâre-i Zafer”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 25 (Bahar, 2009), s. 71-107. Bu makaleye dikkatimizi çeken Serhat Aslaner'e müteşekkirim.
- 7 Eserin neşri için bkz. Mehmet Arslan, “Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâmesi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 3 (1996), s. 13-56.
- 8 Bu konuda dikkat çekici görüşler için bkz. Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 2 vd.

Bu dönemde yazılmış diğer bir “savunmacı” eser, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasının ardından kurulan Avrupâî tarzdaki modern orduyu dinî metinler aracılığıyla savunan *[er-]Risâletü’l-Adliyye fi’l-Asâkiri’l-Mansûreti’l-Muhammediyye*’dir.⁹ Öte yandan Sultan Mahmud döneminde yapılması gereken ıslahatları izah etmek üzere bazı lâyhalar da kaleme alınmıştır. Kalemiye mensubu Ragıb Efendi’nin *Layiha*’sı¹⁰ ile ilmiye mensubu Keçecizâde İzzet Molla’nın *Islah-ı Nizâm-ı Devlete Dair Risale*’si¹¹ bunlardandır.¹²

Islahatların sadece askerî alanla sınırlanamayacağı ve diğer alanlarda da ıslahat yapılması gerektiği konusundaki fikirlerin güç kazandığı II. Mahmud’un saltanatının son dönemlerinde, ıslahatların yaygınlaşmasına karşı oluşabilecek muhtemel tepki ve muhalefeti önlemek için Şeyhülislam Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi *Hulâsatü’l-Burhân fi İtâati’s-Sultân*¹³ adıyla Arapça bir risale kaleme almış ve bu risalede ayetler ve hadislerle, din ü devletin vikâyesi için çalışan halife-sultana itaat etmenin farziyyetini ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu dönemde “savunmacı” tarzda yazılmış diğer bir risale Cezayir doğumlu İbnü’l-‘Annâbî’nin Arapça *es-Sa’yü’l-Mahmûd fi Nizâmi’l-Cünûd*¹⁴ adlı eseridir. Bu metnin dönemin diğer eserleri arasında

9 1827/28’de Ali Şükri b. Muhammed el-Birgivi tarafından telif edilen, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2105 numarada kayıtlı olan eser Kemal Faruk Molla tarafından Latin harflerine aktarılmıştır: bkz. Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2002.

10 Enver Ziya Karal, “Ragıb Efendi’nin Islahat Layihası”, *Tarih Vesikaları*, I/5, Ankara 1942, s. 356-368.

11 Lütfi Doğan, *Keçecizâde İzzet Molla’nın Islah-ı Nizâm-ı Devlete Dair Risale Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000. 1827’de telif edilen eserde Avrupâî tarzdaki yenilikleri uygulamada başarılı olduğu söylenen Mısır valisi Mehmed Ali Paşa örnek olarak gösterilir. Metnin bir tahlili için bkz. Kemal Beydilli, “Islahat Düşünceleri”, s. 58-62.

12 II. Mahmud döneminde telif-tercüme olarak kaleme alınmış “askerî-tek-nik risaleler” üzerinde henüz ciddi sayıda neşir-tenkit çalışması yapılmış değildir. Bu konuda bir envanter araştırması için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen-M.Serdar Bekar-Gülcan Gündüz (haz.), *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, IRCICA Yayınları, İstanbul 2004, c. I-II.

13 1832’de Türkçe tercümesi ile birlikte neşredilen bu eser Seyfettin Erşahin tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır: *The Ottoman Ulema and the Reforms of Mahmud II*, University of Manchester, 1990.

14 Receb 1242 (Ocak-Şubat 1827)’de telif edilen, Süleymaniye Kütüphanesi’nde (Es’ad Efendi, nr. 1885, 70 vr.; Hüsrev Paşa, nr. 42, 64 vr.) ve Ezheri- ➤

apayrı bir yeri vardır. Her şeyden önce bu risale diğerleri gibi Sultan Mahmud'un yakın çevresindeki ilim ve kalem erbabına değil taşra ulemasından bir zata aittir. Metinde Mısır gibi uzak bir diyardan İstanbul'a seslenilmiştir ve meşrûlaştırma aracı olarak dinî metinler kuvvetli ve belirgin bir şekilde kullanılarak yenilik karşıtlığının önüne geçilmek istenmiştir. Eser kısa sürede merkez ulemasının dikkatini çekerek Türkçeye tercüme edilmiştir. II. Mahmud'un icraatları ve yenileşme hadisesinin Müslümanlar tarafından nasıl karşılanması gerektiği hususunda taşrada bile çeşitli ilmî-içtimâî muhitlerde tartışmalar yaşandığı bu metinden anlaşılmaktadır. Ayrıca burada merkez-taşra ilişkisinin akıcılığı ve güçlü irtibatı da dikkat çekicidir. İbnü'l-'Annâbî'nin "halife-sultan"ın dinî-siyasî nüfûzunu ve İstanbul'un merkeziliğini hesaba katarak olsa gerek, eş-zamanlı Mısır'daki başarılı ıslahatlara hiç değinmeden sadece II. Mahmud'un askerî ıslahatını işlemesi de manidârdır. Makalemizde tercümesini tanıttığımız değerlendireceğimiz bu eserin sahibi İbnü'l-'Annâbî kimdi ve neden Mısır gibi uzak bir diyardan askerî modernleşmenin güçlü bir dinî savunusu olan böyle bir eser kaleme almıştır?

1. İbnü'l-'Annâbî (1775-1851)

1775'te Cezayir'in 'Annâbe şehrinde dünyaya gelen asıl adı Muhammed b. Mahmud olan İbnü'l-'Annâbî'nin Türk ya da Arnavut asıllı olduğu ileri sürülmüştür. Dinî ve siyasî pek çok makamda bulunan köklü bir aileden gelen İbnü'l-'Annâbî, dedesi Muhammed b. Hüseyin, babası Mahmud b. Muhammed ve devrin Malikî müftüsü Ali b. Abdülkadir'den ilim tahsil ederek icazet aldı.

---

ye Kütüphanesi'nde yazma nüshaları bulunan bu eser, 1985'te Cezayir'de Muhammed b. Abdülkerim tarafından neşredilmiştir. Eserin bir tahlili için bkz. Ebu'l-Kasım Sadullah, *Raidü'r-Tecdidî'l-İslâmî*, 2. bsk., Beyrut 1990, s. 57-85. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma nüshasının tanıtımı için bkz. İhsan Fazlıoğlu, "İbnü'l-'Annâbî ve *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmî'l-Cünûd* Adlı Eseri", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy. 1 (1996/1), s. 165-174. Bu risale telif tarihinden kısa bir süre sonra Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın isteğiyle müellifin talebelerinden İbrâhim es-Sakâ tarafından *Bülûgu'l-Maksûd Muhtasar es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Te'lîfi'l-Asâkiri ve'l-Cünûd* adıyla ihtisâr edilmiştir. Bu muhtasar eserin 34 varak tutan bir nüshası Dâru'l-Kütübî'l-Mısriye, Teymûriye, nr. 31'de bulunmaktadır; bkz. Sadullah, *a.g.e.*, s. 58, n. 8, s. 80; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litterature*, Supplementband, Leiden, 1938, c. II, s. 739.

Tahsilini tamamladıktan sonra Cezayir Dayısı¹⁵ Ahmed Paşa döneminde (1805-1808) Hanefî kadılığı ve müftülüğü yaptı. 1808-1815 yılları arasındaki bir dönemde hac farızasını yerine getirmek üzere Hicaz'da bulundu. Dayı Ömer Paşa döneminde (1814-1816) nakîbüleşrâf oldu. 1816'da İngiliz donanmasının Cezayir kıyılarını bombalaması akabinde yardım istemek üzere Fas Sultanı'na elçi olarak gönderilen İbnü'l-'Annâbî 1817'de de Dayı Ali Hoca tarafından Osmanlı Sultanı II. Mahmud ile görüşmek üzere İstanbul'a gönderildi.¹⁶

1820-1829 yılları arasında Hicaz ve Mısır'da bulundu. Bu dönemde Ezher'de hocalık yapmış ve birçok talebeye icazet vermiştir.¹⁷ Ezher'de müderrislik yaptığı sırada “kafirlerin ihdâs ettikleri askeri yenilikleri Müslümanların uygulamasının dinen meşrû olup olmadığının tartışıldığı bir ilmî toplantıda serd ettiği görüşlerini bir şahsın isteği üzerine yazmaya karar vermiş” ve *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd'u*¹⁸ telif etmiştir.

Fransa'nın Cezayir'i işgalinden kısa bir süre önce memleketine dönen (1830) İbnü'l-'Annâbî, işgal sırasında bir süre hapsedildikten sonra sürgün edildi. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa

15 1516-1830 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olan Cezayir'deki Osmanlı-Türk hakimiyeti idarî bakımdan Beylerbeyiler Devri (1518-1587), Paşalar Devri (1587-1659), Ağalar Devri (1659-1671) ve Dayılar Devri (1671-1830) olmak üzere dört ana döneme ayrılır. Kemal Kahraman, “Cezayir”, *DİA*, c. VII (İstanbul 1993), s. 486-487.

16 Bu görüşmenin sıhhati ve mahiyeti hakkında henüz bir bilgiye sahip değiliz; bkz. Sadullah, *a.g.e.*, s. 36. İbnü'l-'Annâbî'nin Sultan Mahmud ile görüşmesine dair Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan taramalarda bir bilgiye tesadüf edilemedi. 24 Receb 1230 [1815] tarihli Cezayir Dayısı tarafından “sefînelere tecavüz olunduğuna dair” gönderilen bir arıza için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı Hümayûn*, nr. 1098/44477. Taramayı yapan arkadaşım Zeynep Altuntaş'a müteşekkirim.

17 Bu dönemde hangi maksatla buralarda bulunduğu ve ne yaptığı konusunda elimizde net bir bilgi yok. Mısır'a, vali Mehmed Ali Paşa ile resmî bir görüşme için mi yoksa ilmî bir temas vesilesi ile mi geldiği tam belli değil, ikisi de olabilir. Ayrıca bu süre zarfında diğer İslam beldelerine örneğin İstanbul'a gidip gitmediğini de şu an için bilmiyoruz; Sadullah, *a.g.e.*, s. 36-37, 42-43.

18 Eserin ismi bazı kaynaklarda şu şekillerde geçer: *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Tertîbi'l-'Asâkiri ve'l-Cünûd* (Ö. Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut, ts., c. XII, s. 5; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut 1992, c. VII, s. 89), *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Te'lîfi'l-Cünûd* (Ziriklî, *el-A'lâm*, 2. bsk., Kâhire 1956, c. VII, s. 311; Brockelmann, *GAL*, S, Leiden 1938, c. II, s. 739), *Risâle fî Nizâmi'l-'Asâkiri'l-İslâmiyye* (Sadullah, *a.g.e.*, s. 58) ve *Kitâb fî Fenni'l-Cündiyye* (Sadullah, *a.g.e.*, s. 58, n. 7).

İskenderiye'ye yerleşen İbnü'l-'Annâbî'yi İskenderiye müftüsü olarak atadı (1831).¹⁹ İbnü'l-'Annâbî müftülüğünün son dönemlerinde Mehmed Ali Paşa'nın isteği üzerine müftü ve kadıların başvuru kitabı olmak üzere dört fıkıh mezhebinin modern kanunlara muvafık görüşlerini bir araya getiren *Siyânetü'r-Riyâse bi-Beyâni'l-Kazâ ve's-Siyâse*²⁰ isimli bir eser telif etti.

Kısa bir süre sonra Abbas Paşa vali olunca (1850), bu eserin İslam dinini zaafa uğrattığı ileri sürülerek İbnü'l-'Annâbî zındıklık ve hâricilikle itham edilmiş, bunun üzerine Abbas Paşa İbnü'l-'Annâbî'yi azlederek yerine talebesi Ezher müderrisi Muhammed Elbena'yı atamıştır. İbnü'l-'Annâbî azlinden kısa bir süre sonra 1851 yılının başlarında vefat etti.²¹ İbnü'l-'Annâbî'nin diğer eserleri şunlardır: *Şerhu Kitâbi'd-Dürri'l-Muhtâr fî'l-Fıkhı'l-Hanefî*,²² *el-Cevheru'l-Ferîd fî İlmi't-Tecvîd*,²³ *Şerhu'l-Metni'l-Birgivi fî't-Tevhîd*,²⁴ *et-Tahkikatü'l-İcâziyye bi-Şerhi Nazmi'l-Alâkati'l-Mecâziyye*,²⁵ *Lemeânü'l-Beyân fî Beyâni Ahzi'l-Ücreti ale'l-Kur'ân*,²⁶ *Semânî Aşera Risâletin fî Vakfî'l-*

19 İbnü'l-'Annâbî'nin nesli hâlâ İskenderiye'de yaşıyor ve "Cezayirli aile" olarak tanınıyor. Sadullah, *a.g.e.*, s. 40-42.

20 10 bölüm halinde tasarlanan bu eserin İskenderiye Kütüphanesi'nde 14 yaprak tutan eksik bir nüshası mevcuttur. Telif tarihi de bilinmeyen eserin tam nüshası henüz bulunamamıştır. Eksik nüshada şu bölümler bulunmaktadır: fi'l-kazâ ve'l-kâdî, fi tevliyeti'l-kâdî, fi âdâbî'l-kâdî, fi âdâbî meclisihi, fi tabakâti'l-mesâ'il, fi resmi'l-kâdî ve'l-müftî; bkz. Sadullah, *a.g.e.*, s. 12, 99-102.

21 Sadullah, *a.g.e.*, s. 11, 99-100.

22 *ed-Dürri'l-Muhtâr*, Şemseddin Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî'nin (ö. 1595) fıkıha dair *Tenvîru'l-Ebsâr* adlı eserine Hanefî fakihî Alâüddin Muhammed b. Ali el-Haskefî (ö. 1677) tarafından yapılan şerhdir. İbnü'l-'Annâbî de Haskefî'nin şerhine bir şerh yazmıştır. 1829'dan önce yazıldığı anlaşılan ve günümüze 2/3'ü ulaşan bu eser Mehmed Ali Paşa'nın isteği ile Zâid Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir; bkz. Sadullah, *a.g.e.*, s. 12, 104; Ahmet Özel, "Haskefî", *DİA*, c. XVI (İstanbul 1997), s. 387.

23 Ziriklî, *el-A'lâm*, c. VII, s. 89. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*'de (nşr. İbnülemin, Avni Aktuç, İstanbul 1955, c. II, s. 378) eserin ismini Ziriklî gibi verirken, *İzâhu'l-Meknûn*'da (nşr. Kilisli Rifat Bilge, 2. bsk., İstanbul, 1972, c. II, s. 118) *el-İlmü'l-Ferîd fî İlmi't-Tecvîd* adıyla kaydetmiştir. Aynı eseri Kehhâle *Mu'cemü'l-Müellifîn*'de (Beyrut, ts., c. XII, s. 5) *et-Teufik ve't-Tesdid fî Şerhi'l-Ferîd fî't-Tecvîd* şeklinde vermiştir.

24 Sadullah, *a.g.e.*, s. 104.

25 Arap dili ve belagati ile ilgili olan bu eser 1816'da tamamlanmıştır; Sadullah, *a.g.e.*, s. 12.

26 Sadullah, *a.g.e.*, s. 12.

Akar,²⁷ *el-Fethu'l-Kayyûmî bi-Cevâbi Es'ileti'r-Rûmî*,²⁸ *Sebetü'l-Cezâiri*,²⁹ *el-Muktetaf mine'l-Hadîs*,³⁰ *el-Münteka*.³¹

İbnü'l-'Annâbî, nüfûzlu bir ailenin mensubu olarak çeşitli dinî, siyasî vazifelerde bulunmuş, İngiltere ve Hollanda'nın Cezayir kıyılarını yerle bir ettiği bir ortamda, memleketindeki yeniçerilerin yöneticilerle çekişmesine yakından şahit olmuş,³² çeşitli İslam ülkelerini (Tunus, Mısır, Hicaz, İstanbul) dolaşarak Kuzey Afrika orduları ile modern tarzda eğitilmiş Mısır ordusunu karşılaştırma imkânı bulmuştu. Mısır ve İstanbul'da dinî gerekçe ve argümanlarla modern ordu kurma çalışmaları yapıyor,³³ Avrupa'dan subay getirtilerek Batı tarzı askerî talim uygulamaya koyuluyordu. Böyle bir vasatta Mısır'da bulunan İbnü'l-'Annâbî'nin yenilikleri savunan ve dinî metinlerle temellendiren bir risale kaleme alması beklenebilir bir durumdur.³⁴

27 Sadullah, *a.g.e.*, s. 12.

28 Kur'ân okuma âdâbı, tevhîd ve diğer meselelerdeki fetvaları içerir; Sadullah, *a.g.e.*, s. 12-13.

29 İbrahim es-Sakâ'ya verdiği icâzeta'dır; Sadullah, *a.g.e.*, s. 13; Zirikli, *el-A'lâm*, 2. bsk., Kahire 1956, c. VII, s. 311.

30 İbn-i Hibbân'ın *Sahih* içindeki hadislerden derlenmiştir; Sadullah, *a.g.e.*, s. 13.

31 Bazı sahîh hadislerin toplandığı bir eserdir. Sadullah, *a.g.e.*, s. 13. İbnü'l-'Annâbî'nin kadın konulu bir risalesi Sadullah'ın eserinde neşredilmiştir; bkz. Sadullah, *a.g.e.*, s. 121-22.

32 Sadullah, *a.g.e.*, s. 61-62.

33 Yenilikleri meşrûlaştırma girişimlerinden biri olarak Sultan Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurduğu yeni orduya *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye* (Hz. Muhammed'in Yardımcı Askerleri) ve Mehmed Ali Paşa'nın modern tarzda oluşturduğu orduya *Cihâdiye-i Mısrîye* (Mısır'ın Mücahidleri) isimlerini vermeleri hayli mânidârdır; bkz. Kemal Beydilli, *Osmanlı Devleti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, c. I, s. 89; Bu meseleye önemli bir vurgu ve Sultan Mahmud ile Kavalalı'nın askerî ıslahatlarının karşılaştırılması için bkz. Khaled Fahmy, *Paşanın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, çev. Deniz Zarakolu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 246, 261-268.

34 İbnü'l-'Annâbî'nin böyle bir eseri o dönemde Cezayir'de yazabilme ihtimali zayıf görünüyor. Zira Cezayir Dayısı, II. Mahmud'un düzenli orduya geçiş çalışmalarının ülkesinde gerçekleştirilmesine karşı çıkmış, *kadîm adetlerin ihlali* olarak değerlendirdiği "nizâm-ı cedîd"e katılmayı reddetmiştir. Ne var ki kısa süre sonra Kuzey Afrika topraklarında da düzenli orduya geçiş çalışmaları bizzat yöneticileri tarafından başlatılacaktır; bkz. Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 214-215; Amira K. Bennison, "The 'New Order' and Islamic Order: The Introduction of the Nizami Army in the Western Maghrib and its Legitimation, 1830-1873", *International Journal of Middle East Studies*, 36 (2004), 591-612.

İbnü'l-'Annâbî sözkonusu eserini telif etme sebebini şu şekilde açıklamaktadır:

“Son yıllarda kafir milletler Müslümanları mağlub etmek için icad ettikleri sağlam metot ve ihdas ettikleri askerî talimlerle Müslümanlara saldırmışlardır. Bu meyanda, Müslümanların da kafirlerin askerî usûl ve talimlerini onlardan alıp öğrenmeleri zarurîdir. Müslüman askerler de dar ve kısa elbise giymelidir ve askerî teşkilata belli bir nizam verilmelidir. Öyle görünüyor ki, Sultan Mahmud bu düzenlemelere büyük bir itina ile başlamıştır. Ancak bazı cahil kimseler türlü vesveselerle yeni düzenin dine aykırı olduğunu iddia ettiler. Bu konunun tartışıldığı ilmi bir toplantıda ben de görüşlerimi bildirdim ve bir şahsın talebiyle bu konudaki görüşlerimi açıklayan bir risale yazmaya karar verdim.”³⁵

İbnü'l-'Annâbî'nin II. Mahmud'un ıslahatını ele alırken o dönemde yoğun bir şekilde aynı ıslahatı uygulayıp başarılı olan Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın icraatlarına hiçbir atıfta bulunmaması dikkat çekicidir. Üstelik Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ın hususî şartlarından istifade ederek kısa zamanda başardığı yenilikler Sultan Mahmud'a cesaret verici bir örnek olmuştu. II. Mahmud, Kavalalı'nın modern askerî birliklerinin, yeniçerilerin başaramadığı Mora isyanını kısa sürede bastırması akabinde Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp Avrupâî tarzda kurduğu yeni orduyla askerî yeniliklere başlamıştı.³⁶ Metinde bu meselelere atıfta bulunulmaması, müellifin İstanbul'u merkez olarak görmesi ve İstanbul'u merkeze alarak Mısır'daki teşebbüslere mesaj vermeyi hedeflemesi,³⁷ “halife-sultan”ın dinî-siyâsî nüfûzunun bağlayıcılığına dikkat çekmek istemesinden kaynaklanmış olabilir.

İbnü'l-'Annâbî'yi ve eserini kısaca tanıdıktan sonra *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd* (ordunun yeniden düzenlenmesinde övgüye değer bir çaba) adlı eseri *el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* (ordu câmiasında saadetli bir yıldız)³⁸ adıyla

35 Es'ad Efendi, *el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd*, vr. 4b-5a.

36 Kemal Beydilli, “Mahmud II”, *DİA*, c. XXVII (İstanbul 2003), s. 354; Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 404 vd.

37 Fazhoğlu, *a.g.m.*, s. 172.

38 21 Şevvâl 1244'da (26 Nisan 1829) nesih hatla temize çekilmiş ve padişaha sunulmuş olan bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Bölümü 2363 numarada bulunan 19 satırlı, 161 varak tutan nüshası tarafımızdan yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır [Mahmut Dilbaz, *Ulemanın İslahatlara Yaklaşımı Bağlamında Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd Adlı Eserin Metin ve Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008]. Eserin kataloglara ➡

Türkçeye tercüme eden Es'ad Efendi'nin biyografisine ve tercüme metnine geçebiliriz.

2. Es'ad Efendi (1789-1848)

“Sahhâflar Şeyhizâde” diye meşhur olan Es'ad Efendi, 1789 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ahmed Efendi'nin Kudüs ve Mısır kadılıklarında görev yaptığı sırada yanında bulunan Es'ad, babasından ve muhitin önemli alimlerinden ilim tahsil etti. 1808 yılında ruûs imtihanını kazanarak İbtidâ-i Hâric derecesi ile müderris oldu. 1819'da müderrislikte Mûsıla-i Sahn derecesine yükseldi. İstanbul kadılığında vekâyî katipliği yaptığı sırada Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin vak'anüvislikten azledilmesinin ardından, 1825'te vak'anüvis oldu ve ölümüne kadar bu görevi sürdürdü.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını haklı ve gerekli göstermek üzere kaleme aldığı *Üss-i Zafer* isimli eserini Sultan Mahmud'a takdim edince mükâfat olarak kendisine Evkâf Müfettişliği ve Üsküdar Mahreci payesi verildi. 1828'de Üsküdar kadısı oldu. Bu görevde iken Sultan Mahmud'un ıslahatını meşrûlaştırmak için bir risale daha kaleme almayı düşünürken İbnü'l-'Annâbî'nin bu konuda eser yazdığını duymuş ve bu metni edinerek *el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.

1831'de yapılan genel nüfus sayımında Şehirköy ve Sofya'da görevlendirildi. 1831'de yayınlanmaya başlanan Takvîm-i Vekâyî nâzırlığına ve başyazarlığına getirildi. 1834 yılında İstanbul kadısı oldu. Tanzimat'ın ilanından sonra, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyesi, 1841 yılında nakîbüleşrâf, 1843'te Rumeli kazaskeri, 1846'da Meclis-i Maârif-i Umûmiyye âzası, 1847'de de Mekâtib-i Umûmiyye reisi oldu.

II. Mahmud'un ıslahatlarına devlet yönetiminin çeşitli kademe-lerinde görev alarak ve “savunmacı” eserler yazarak destek verdiği için “devrin propaganda memuru”³⁹ olarak isimlendirilen Es'ad

yanlış yazıldığı için gözden kaçan, Es'ad Efendi'nin yeğeni Nazîf Bey'in talik hatla mütercimim müsveddesinden yazdığı, çoğunlukla 6-7 satırlı 412 varak tutan nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Bölümü 2413 numarada kayıtlı olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir.

39 Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 63. Es'ad Efendi, Mayıs 1826'da yeniçeri askerlerinden oluşturulacak modern bir askerî teşkilat olarak kurulan Eşkinci ↯

Efendi 11 Ocak 1848'de vefat etti.⁴⁰ Es'ad Efendi *Tarih-i Es'ad*, *Üss-i Zafer*, *Teşrifât-ı Kadîme*, *Zibâ-yı Tevârih*, *Sefernâme-i Hayr*, *Âyâtü'l-Hayr*, *Ahvâl-i Tunus*, *Dîvân-ı Es'ad*, *Münşeât*, *Bahçe-i Safâ-endûz*, *Şâhidü'l-Müverrihîn*, *Mahmûdü'l-Eser fî Tercemeti'l-Mustazrafî'l-Müste'ser*, *Es'ile ve Ecvibe*, *Îmân-ı Ebeveyn*, *el-Virdü'l-Müfid fî Şerhi't-Tecvîd*, *Pendnâme*, *Mesh-i Ricl ve Mesh-i Huf*, *Nasrun Azîz*, *Delâ'ilü Nübüvveti Nebiyyinâ*, *Mehâsin-i Mecîdiyye*, *Beyânü's-Sıfâtî's-Sübûtiyyetillâhi Teâlâ*, *Makâle fî İsbâti Nübüvveti Hâtemi'l-Enbiyâ'i ve'l-Mürselîn*, *İtirâz-ı Bâtul-ı Ehl-i Dalâl* gibi çeşitli alanlarda pek çok telif, tercüme esere sahiptir.⁴¹

Es'ad Efendi, İbnü'l-'Annâbî'nin eserini tercüme etme sebebini şöyle açıklar:

“Padişahımız Sultan Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurduğu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin yapısı, işleyişi ve askerlerinin kıyafetlerinin akla ve dine uygun ve Hz. Peygamber'in yaşayışına yakın olduğu ve bu hususta itiraza konu olabilecek hiçbir noktanın olmadığı açıktır. Ancak bu konuda muhalefet edenlere *Üss-i Zafer* isimli kitabımda cevap vermiştim. Buna rağmen konuyu genişçe ele alan yeni bir risale yazmayı düşünürken, Cezayir'de müftü iken Mısır'a gelip ikamet etmeye başlayan Muhammed b. Mahmud'un, *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd* ismini taşıyan ve askerî yeniliklerin aklen ve dinen meşrû ve gerekli olduğunu savunan bir eser yazmış olduğunu duydum ve hacca giden bu işlerle ilgilenen bir zattan eseri istedim. Muhammed b. Mahmud (İbnü'l-'Annâbî) eserinin bir nüshasını fakire ithaf ile gönderme lütfunda bulundu. 1829 yılı Ocak ayının başlarında elime geçen bu eseri okuyunca, risalenin baştan sona hakikatleri ifade ettiğini gör-

---

Ocağı'nın hüccet-i şer'iyesini yazan kişiydi. Yeni askerî teşkilata karşı çıkıp 15 Haziran 1826'da isyan eden yeniçerilere karşı yapılan savaşın kazanıldığı müjdesini sadrazama verip, Sultan Ahmed Camii'nde sancak-ı şerifi öpen ve ocağın kaldırıldığına dair fermanı okuyan da Es'ad Efendi idi; bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 3. bsk., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, c. I, s. 607.

40 Es'ad Efendi'nin hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sahnâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-Nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, Ziya Yilmazer (haz.), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. XXXVII-XLVI; Ziya Yilmazer, “Esad Efendi, Sahâflar Şeyhizâde”, *DA*, c. XI (İstanbul 1995), s. 341-342; Münir Aktepe, “Es'ad Efendi”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İA)*, c. IV, s. 363-365; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'n-Nükebâ*, İstanbul 1283, s. 57-59; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1969, s. 322-326.

41 Eserlerinin geniş bir tanıtımı için bkz. Sahnâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-Nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, Ziya Yilmazer (haz.), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. XLVI-LXXXII.

düm ve eserin Türkçeye tercüme edilmesinin gerekli olduğunu düşündüm. Üsküdar kadılığında bulunmama ve vak'anüvislik vazifesini icra etmeme rağmen eseri Türkçeye çevirmeye karar verdim. Tercüme esnasında metindeki müşkil yerleri kolaylaştırdım, zor yerleri tevill ettim, konuyu Peygamber Efendimiz'in hayatından örneklerle daha da zenginleştirdim, metinde geçen ayet ve hadisleri tercüme ve tefsir ettim, böylece *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd*'a adeta bir şerh yazdım, eserime *el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* ismini verdim ve padişahımıza arz u takdim ettim."⁴²

el-Kevkebü'l-Mes'ûd'da yaklaşık 90 kadar ayet, 180 kadar da hadis kullanılmıştır. Es'ad Efendi Arapça ifadelerin (ayet, hadis, mısra, beyit, kelâm-ı kibâr vb.) pek çoğunu geniş açıklamalarla tercüme etmiş, bazı hassas konularda devreye girerek İbnü'l-'Annâbî'nin ifadelerini üst seviyeye çıkararak metne önemli ilavelerde bulunmuştur.⁴³ İbnü'l-'Annâbî'nin işaret ya da özetle geçtiği konuları, örneğin *cihadın* öneminin anlatıldığı kısımda Tebuk Gazvesi'ni (14b-15b); *askerî düzenlemeler* kısmında Akabe Biatları'nı (17a-18a); *harp ilminin fazileti* kısmında Zâtüselâsil Gazvesi'ni (28b-31b); *komutan ve subay* bahsinde Huneyn Gazvesi'ni (40a-43a); *savaşta askerî düzen* konusunda Uhud Gazvesi'ni (51b-59a); *bayrak* konusunda Mute Gazvesi'ni (70b-71b); *savaşta baskın* konusunun anlatıldığı kısımda Mustalikoğulları Gazvesi'ni (90a-91a); *hendek hafri* konusunda Hendek Gazvesi'ni (104b-120a); *alet ilimlerini kafirlerden öğrenmenin caiz olduğuna dair* bölümde Büyük Bedir Gazvesi'ni (143a-143b); *tevekkül* bahsinde Hamrâülesed ve Küçük Bedir Gazveleri'ni (152a-155a); *sabır* ve *dua* kısmında Davud (a.s.) Kıssası'nı (156a-157b) çeşitli hadis ve siyer kitaplarından istifade ederek uzun anlatımlarla tahkiye etmiştir.

3. Eserin Muhtevası

Eser, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İbnü'l-'Annâbî Avrupalıların icad ettikleri yeni ordu nizamının, "umûr-ı askerîye" ve "umûr-ı siyâsiye" olmak üzere iki temele dayandığını belirtmektedir. Bu yüzden eserini iki temel konu (askerî ve siyasî ahvâl)

42 Es'ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 3a-4a.

43 Bazı örnekler için bu makaledeki "Eserde Dikkat Çeken Hususlar" kısmının 3, 6 ve 9. maddelerine bakılabilir.

üzerine kaleme almıştır. Müellif bu konuları ele alırken ayetleri, hadisleri, ilk dönem İslam tarihi uygulamalarını, dinî hükümleri, meşhur fıkıh ve siyasetname kitaplarını meşrûlaştırma araçları olarak geniş bir şekilde kullanmaktadır.

Ona göre düşmana karşı savunma yapabilmek için alınacak bütün askerî tedbirler (kafirlerden öğrenilse bile) dinî meselelerle ilişkilidir, zira burada amaç devleti ve onun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen dini kafirlere karşı korumaktır.⁴⁴ Dolayısıyla İbnü'l-'Annâbî'nin bu eserinde, kendinden önce ve o dönemde telif edilen ıslahat metinlerinde yapıldığı gibi siyasî merkezin uygulamaya koyduğu yenilik hareketlerini meşrû ve zarurî gösterme arayışında olduğu söylenebilir. Ancak *es-Sa'yü'l-Mahmûd* dinî metinleri kullanma ve meseleleri temellendirme noktasında diğer ıslahat metinlerine nazaran çok üst bir seviyede bulunmaktadır. Sözgelimi *Gülzâr-ı Fütûhât* ve *Netîcetü'l-Vekâyî* adlı eserler Yeniçeri Ocağı'nın ilgasını anlatan ve haklı göstermeye çalışan fakat dinî argümanları kullanma açısından çok zayıf metinler iken *Nusretnâme* ve *Emâre-i Zafer* ise yine aynı olayı manzum bir şekilde anlatan, dinî gerekçeler bakımından bir kıymet-i harbiye taşımayan eserlerdir. *[er-]Risâletü'l-Adliyye fî'l-Asâkiri'l-Mansûreti'l-Muhammediyye* adlı eser, yeni kurulan orduyu ayetler ve az sayıda hadis metinleri ile meşrûlaştırmaya çalışan, ancak hacim ve muhteva bakımından zayıf kalmış bir risaledir. Es'ad Efendi'nin *Üss-i Zafer*'i ise diğer metinlere göre dinî argümanları nisbeten daha çok kullanmış ama *es-Sa'yü'l-Mahmûd* ile mukayese edildiğinde çelimsiz kalan bir eserdir. *Üss-i Zafer* yazılış gayesi bakımından da İbnü'l-'Annâbî'nin eserinden farklıdır; nihayetinde bu eser Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinin ve müteakip olayların anlatıldığı bir tarih kitabı iken *es-Sa'yü'l-Mahmûd* ise yapılan askerî ıslahatların meşrûiyetini tartışan bir dinî-fikrî eserdir. Ayrıca diğer ıslahat metinlerini kaleme alan müelliflerin şahsî ikbal peşinde olma

44 Bu noktada İsmail Kara'nın şu tespiti zikre değer: "Modernleşme teşebbüslerinin nasıl olup da aynı zamanda dinî bir yorum / proje haline geldiği meselesini anlayabilmek için dikkatle bakmamız ve şerh etmemiz gereken noktalardan biri devletin gerilemesi ve çöküşü ile dinin / İslam'ın gerilemesi ve çöküşünün aynileştirilmesi ve bu mantığın tabii bir sonucu olarak da devleti gerileme ve çöküşten kurtaracağı, kurtuluşu sağlayacağı (beka fikri) kuvvetle tahmin edilen ıslahat hareketlerinin, paralel olarak dini de ayağa kaldıracacağı, -dinî kavramlarla söylersek- dinî alanı ihya, ıslah ve tecdid edeceğidir"; bkz. İsmail Kara, "Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir?", *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s. 34.

ihtimalleri sözkonusu olabileceken, İstanbul'a uzak bir diyarda bulunan İbnü'l-'Annâbî'nin böyle bir ithamla karşı karşıya kalması ihtimal dışıdır.

Es'ad Efendi'nin ilk dönem İslam tarihi olaylarını (savaşlar, seferler vs.) tafsilatlı bir şekilde anlatıp metne dinî deliller ve muhteva açısından ciddi ilavelerde bulunan tercüme metni ise İbnü'l-'Annâbî'nin eserini daha da güçlendirmiş ve Türkçe literatüre kazandırmıştır.

Eserde anlatılan konuları şu şekilde tasnif edebiliriz:

1. Cihad gayesiyle askerî teşkilatta yapılacak yeni düzenlemelerin önemi ve meşrûiyeti
2. Halife-sultana itaat meselesi
3. Askerî talim ve disiplin
4. Harp taktikleri
5. Üniforma meselesi
6. İstişare (meşveret), merhamet, adalet, hakkaniyet gibi harbin metafizik arka planı
7. Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasındaki yeri ve liderliği
8. Birlik-beraberlik ve yöneticilere itaat etme
9. Avrupalı subaylardan askerî talim öğrenmenin gerekliliği ve meşrûiyeti
10. İslam'ın öngördüğü siyaset etme ilkeleri
11. Kulluk, itaat, tevekkül, sabır, dua, Kur'ân okuma, tevbe gibi "güçlü olma"nın manevî faktörleri

4. Eserde Dikkat Çeken Hususlar

1. Eserin birinci bölümünün (umûr-ı harbiye) giriş kısmında Allah'ın ismini yüceltmek ve dinini yaymak için yapılması gereken harple ilgili bütün faaliyetlerin ve tedarik edilmesi zarurî olan araç gereçlerin önemi vurgulanır ve "Me'steta'tüm"⁴⁵ ayeti merkeze

45 Sizler de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş için beslenen atlardan hazırlayın; onunla hem Allah'ın düşmanı hem sizin düşmanınızı, hem de sizin bilemediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanlarınızı korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız mükâfatı size tamamen ödenir ve hiç zarara uğramazsınız. (Enfâl Sûresi, 8/60).

alınarak padişaha itaat etmenin farz oluşu⁴⁶ ayetler ve hadislerle⁴⁷ isbat edilmeye çalışılır.⁴⁸ Zikredilen ayette geçen “hazırlanması gereken kuvvet”in⁴⁹ batınî-manevî kuvvetlerle birlikte zahirî-maddî kuvvetleri de içerdiği dile getirilerek önce manevî kuvvetler (Allah’ın emirlerine uyup şer’î hükümleri uygulamak ve yasaklardan kaçınmak, yöneticileri seçmek, işi ehline vermek, iyiliği emredip kötülüğü men etmek, zayıflara şefkat göstermek, tevekkül, tevbe-istiğfar, takva ve ibadet) kısaca sayılır⁵⁰ sonra birinci bölümün sonuna kadar geniş bir şekilde maddî kuvvetlerden bahsedilir.⁵¹

Yazara göre maddî kuvvetler şunlardır: Asker edinme ve talimi, askerî düzenlemeler, askerlerin sınıflandırılması, askerlerin disipline edilmesi, subayların arttırılması, askerî nişan ve parola kullanılması, askerî üniforma (dar ve kısa elbise), askerler arasında iş bölümü, sancak taşıma, harp eğitimi (mancınık kullanma, ata binme, güreş, bölük ve tabur düzeni, baskın, hücum, geri çekilme, geri çekilip yeniden hücum etme, süvari birlikler, askeri teşvik etme, savaş meydanından kaçmama, nöbet, deniz harbi), hendek, ok atma, silah, harp taktikleri.

46 Bu yönüyle “risalede modernleşme hadisesinin ve ıslahat hareketlerinin süratli bir şekilde halife-sultana itaat meselesini canlı, tehditkâr ve siyasi açıdan hayati bir problem haline getirdiğini görmek mümkündür” yorumu için bkz. *Hilafet Risâleleri*, İsmail Kara (haz.), Klasik Yayınları, İstanbul 2002, c. I, s. 8 (Sunuş).

47 Bu kısımda delil olarak kullanılan ayet ve hadisler şunlardır: “Kim peygambere itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur” (Nisâ, 4/80), “Kim Allah’a ve Rasûlüne isyan ederse, muhakkak ona cehennem ateşi vardır” (Cin, 72/23), “Her kim bana itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur, her kim bana isyan ederse Allah’a isyan etmiş olur ve her kim de emîrine (yöneticisine) itaat ederse bana itaat etmiş olur, emîrine (yöneticisine) isyan ederse bana isyan etmiş olur” (Buharî, Cihad, 109), “Sizin üzerinize kulağı ve burnu kesik bir köle dahi emîr (yönetici) olsa Allah’ın kitabı ile hükmettiği sürece ona itaat edin” (Müslim, İmaret, 37), “Günahı emretmediği sürece emîrinin emrine her müslümanın hoşuna gitse de gitmese de itaat etmesi vaciptir” (Buharî, Cihad, 108), “Mü’minlerin emîrine itaat etmeyip cemaatten ayrılan ve bu hal üzere ölen kimse cahiliye devri üzere ölür” (Nesâî, Tahrim, 28).

48 Es’ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 7b-9b.

49 Modernleşme tarihimizin dinî argümanları arasında güçlü bir şekilde kullanılan ayetteki “kuvvet” kelimesinin sonraları İslamcılar tarafından neredeyse tamamıyla “maddî güç, iktidar” manasında nasıl kullanıldığı için bkz. İsmail Kara, *İslamcılığın Siyasi Görüşleri*, İz Yayınları, İstanbul 1994, s. 26-28 (2. bsk., Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 27-29).

50 Es’ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 10b.

51 Es’ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 16b-146b.

Müellif önce konu başlıklarını sözlük ve ıstılah manaları ile inceleyip sonra varsa ayetler, hadisler, Hz. Peygamber dönemi uygulamaları, çeşitli dinî kitaplardan alıntılarla konuyu temellendirip tartışmıştır. Bu yönüyle eserin başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü müellif iyi bir dinî eğitim aldığı için ana metinlere vukûfiyeti ve kaynakları kullanma kapasitesi itibariyle üstün bir konumdadır. Ancak bazı kısımlarda dinî metinlerin anlamlarını zorlayarak olayın arka planını göremeden hükümlere vardığı da müşahede edilmektedir.⁵² Bir *yenilmişlik psikolojisi, kendi kendine yetersizlik fikri, devleti ve dini kurtarma kaygısı ve meselelere/ problemlere acil, pratik çözümler bulma zorunluluğu* neticesinde Batı kaynaklı (o sırada askerî alanla sınırlı olsa da hemen akabinde bütün alanlara sirayet edecek) fikir ve kurumları derinlemesine irdeleme imkanı bulamadan meseleyi çözme isteği, dönemin ve sonraki müelliflerin de ciddi 2. “Fazilet-i İlm-i Harp”⁵³ başlıklı konuda “*Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin*”⁵⁴ ayetindeki ilimden maksadın şer’î ilimler olduğu ve kafirlerle cihad yapmak için öğrenilmesi gereken harp ilimlerinin de dinî ilimlerden sayılacağına açık bir şekilde vurgulanması dikkat çekicidir. Metne göre, fûnûn-ı harbiyeye vâkıf olanlar din alimleri tabakasına dâhil olurlar ve onlarla aynı fazilet ve payeyi paylaşırlar.⁵⁵ Güçlü bir gelenekten gelen ilmiye mensubu bir alimin dinî metinlerin anlamlarını zorlayarak teknik bir konu olan harp ilmini bilen şahısları “din alimi” olarak nitelendirmesi ancak yukarıda bahsedilen *yenilmişlik hissiyatı* ve *sorunlara acil, pratik çözüm bulma zarureti* ile açıklanabilir. Zira burada varılan hüküm ve işletilen mantık çok yeni bir hadisedir, gerilere götürüldüğünde bir karşılığı yoktur.

3. Askerî düzenlemelerin anlatıldığı kısımda, askerleri görevleri ve kabiliyetleri itibariyle kısımlara ayırmanın fazileti Hz. Ömer’in divan teşkilatı delil gösterilerek izah edilir. Burada Es’ad Efendi’nin

52 İlerleyen maddelerde değinilecektir.

53 Es’ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 27a.

54 Mücâdele Sûresi, 58/11.

55 “... İşbu âyet-i kerîmede olan ‘ilimden maksûd ise, her bir ‘ilm-i şer’î ve her bir emr-i şer’îyi ikâmete medâr ve müte’alîk olan ‘ulûma şâmil olan cins-i ‘ilm olup, ikâmet-i evâmîr-i şer’iyyeye medâr-ı küllî olan harb ve cihâd farîzasının ikâmesi keyfiyetine ve sanâyi’ine ve hiyeline müteallik olan ‘ilmin dahi ‘ulûm-ı şer’iyyeden olduğu bî-iştibâhdır. *Bu sûretde fûnûn-ı harbiyyeye bi-envâ’ihâ ‘âlim olan, ‘ulemâ-i şer’ ‘umûmuna dâhil ve münderic olup, ‘ulemâ-i şer’in muhtass olduğu fazilet u ri’âyet hakk-ı rütbet ile ‘âlim bi’l-cihâdın dahi şirketi lâzım gelür...*”; bkz. Es’ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 27a.

sayfa kenarına düştüğü şu not, sonraları Batı kaynaklı fikir ve ürünlerin alınması hususunda modernleşme tarihimizin en çok kullanılan dinî argümanı olacaktır:

“Mesâlih-i mukteziyye-i nizâmiyyeye dâ'ir olup, mübâh olan şeyleri: 'el-Hikmetü dâletü'l-mü'mini ahazehâ eynemâ vecede'⁵⁶ vefkince kefereden görüp amel etmek câ'iz olduğuna, Velid b. Hişâm'ın haberiyle Hazret-i Ömer radiyallâhu te'âlâ anının kable fethi'ş-Şâm, Nasârâ'dan olan mülûkunun ef'âlîne tatbîkan tedvîn-i divân buyurdıkları delâlet eder. Li-mütercimihî.”⁵⁷

4. Metinde dikkat çeken hususlardan biri, birinci bölümün yedinci kısmında ele alınan “askerin kısa ve dar elbise giymesi” meselesidir. Bu kısmın tercümesini şöyle özetleyebiliriz: “Pek çok hadis-i şerîfte buyurulduğu gibi, savaş ve sefer anında hızlı ve kolay hareket etmek için dar ve kısa elbise giymek sünnet-i seniyyedir. Tebûk Savaşı sırasında, kafirler kendi askerlerinden sansınlar diye Peygamber Efendimiz kafirler gibi dar elbise giymiştir. Peygamberimizin bu tavrı, ‘Kim bir kavme benzerse, onlardan olur’⁵⁸ hadisinin umûmî olmadığını, ancak ‘benzemek kasdıyla kafirlere benzeme’nin küfrü gerektireceğini gösterir. Zaten alimler bu hadisin zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Hadisin manâsı umûmî olsa bile, zayıf hadisle amel edilemez. Ayrıca kısa elbise giymenin caiz ve meşrû olduğuna Peygamber Efendimiz’e hitaben inen ‘Elbiseni tertemiz tut!’⁵⁹ âyeti delildir. Çünkü Begavî, Tefsir’inde, ‘fe-tahhir (temizle)’ kelimesini ‘fe-kassir (kısalt)’ şeklinde tefsir etmiştir. Elbisenin temizliği kısa olmasına bağlıdır. Ayet ve hadislerin delaleti üzere, ‘Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye elbiseleri niçin dar ve kısıdır?’ şeklindeki eleştiri tamamen yersizdir. Aslında bu uygulama (dar ve kısa elbise giymek) ile dinî bir emir yerine getirilmiş oluyor.”⁶⁰

56 “Hikmet, mü'minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır.” Tirmizî, İlm, 19; İbn-i Mâce, Zühd, 15 (bkz. Wensinck, *Concordance*, c. I, s. 491). Osmanlı-Türk modernleşmesi tarihinde sıkça kullanılan bu hadisle ilgili önemli tespitler için bkz. Düccane Cündioğlu, “Hikmet Mü'minin Yitiği midir?”, *Yeni Şafak*, 23 Aralık 1998; İsmail Kara, “Müminin Yitik Malı”, *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye*, 3. bsk., Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, s. 167-170.

57 Es'ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 35a (sayfa kenarına düşülen not).

58 Ebû Dâvud, Libâs, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 50 (bkz. Wensinck, *Concordance*, c. III, s. 62).

59 Müddessir Süresi, 74/4.

60 Es'ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 46a-50a.

III. Selim'in akim kalan ıslahat teşebbüslerinden itibaren bilinen ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da modern tarzda oluşturduğu orduda uyguladığı üniforma meselesi de yenilik muhaliflerinin itiraz ettiği ıslahatlardan biridir. “*Askerî anlamda görülen çağdaş hizmet ve alınan silahlı eğitimle ilgili teknik bir zorunluluk*” olarak değerlendirilen üniforma meselesi⁶¹ eğer sadece askerî eğitimle alakalı bir teknik hadise ise neden hemen akabinde ulema hariç⁶² bütün devlet memurlarının da Avrupaî kıyafet giyme zorunluluğu getirilmiştir? O halde mesele sadece askerî eğitimden kaynaklanan teknik bir hadise değil, yenileşme hadisesinin önünde duran kadim düzene ait ne varsa hepsinin bir şekilde bertaraf edilip önce dış görünüş/şekil itibariyle daha sonra da kurum ve fikriyat bakımından “Batılılaşmak”tır. Bu meseleye İbnü'l-‘Annâbî'nin sadece askerî olarak baktığını en azından metin üzerinden söyleyebilirsek bile Es'ad Efendi'nin kılık-kıyafet meselesinin bütün devlet memurlarına teşmil edilmesinden sonra eseri tercüme ettiği göz önüne alınırsa, bu hususlarda sessiz kalması düşündürücüdür. Kaldı ki, Boşnak Mustafa Efendi gibi bazı ilmiye mensupları Avrupaî kıyafete açıkça karşı çıkarak bu şekilde giyinenleri tekfir etmeye kadar varmışlardı.⁶³

61 Kemal Beydilli, “Mahmud II”, *DİA*, c. XXVII, s. 355. 1830'da Şumla'da Rumeli ordusu birliklerini ziyaret eden İngiliz binbaşı G. Keppel tek tip yeni askerî kıyafeti şöyle tasvir eder: “ Dar mavi ceketler, örflerine ters şekilde uzuvlarının bir kısmını açıkta bırakarak baldırlarda darlaşan pantolonlar, biri fişek kutusunu diğeri süngüyü tutan sol omuz üzerinden atılmış ve bel altını saran iki siyah deri kayış, kulaklarının üstüne kadar inmiş fesler”; bkz. George Keppel, *Narrative of a Journey across the Balcan, in the years 1829-1830*, Londra 1831, c. I, s. 339-340'dan naklen Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 386. Üniformanın teknik bir askerî mesele olmaktan çok siyasî bir sembol olarak değerlendirilmesi gerektiği konusunda bkz. Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 384 vd.

62 II. Mahmud köklü askerî ıslahatlardan sonra başka alanlarda da yenileşmeye gitmişti. Sultan, 1828'de bütün hükümet görevlileri ve askerler için zorunlu hale getirilen yeni serpuş olan fesi ulemanın da giymesini istemiştir. Ancak yeniçeriliğin kaldırılmasında Sultan'la işbirliği yapmış ve diğer bütün reformları meşrû görmüş olan şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tahir Efendi bu yeniliğe ulemanın da uyması teklifini şiddetle reddetmiştir. Şeyhülislam Padişah'ın emrine itaat etmediği için istifa etmek zorunda kalmış, Sultan da o sırada başlayan Rus Savaşı karmaşasından dolayı bu konuda çok hassas olan ilmiye mensupları ile bir sürtüşmeye gitmeyi göze alamamış ve bu projeyi bir kenara bırakmıştı; bkz. Uriel Heyd, “III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması”, çev. Sami Erdem, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine* içinde, Ferhat Koca (haz.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 106; Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 65.

63 Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 66. Bosna'daki Yeniçeri Ocağı mensuplarının ve mahallî ulemanın yeni “kordonlu üniforma”yı Hristiyan haçına benzetip tahkir ettiklerine dair bkz. Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 73.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer mesele ise üniforma ile yakın ilişkisi bulunan trampet ve borazan kullanımının caiz olup olmadığı hususudur. Bazı metinlerde caiz olduğuna hükmedilmesine rağmen⁶⁴ trampet ve borazan meselesine ne İbnü'l-'Annâbî'nin ne de Es'ad Efendi'nin yer vermemesi dikkat çekmektedir.⁶⁵

5. Metinde dikkat çeken hususlardan biri de dönemin önemli savaş aletlerinden biri olan barut imal etmenin ve kullanmanın vâcib olduğuna hükmedilmesidir:

“Sıyyemâ mühimmât-ı bârût ki el-yevm a'zam-ı mühimmât ve 'ayn-ı kuvvet olduğu vâreste-i kayd-ı isbât olup, emvâl-i azîme ve külfet-i cesîme sarfıyla i'mâl u tedârük olunan, hâl-i 'ârız-ı cânândan e'azz bir şey-i nefis olmağla, anın her hâlde tehaffuzuna dikkat ve ceyyidini i'mâle sarf-ı miknet etmek vâcibdir.”⁶⁶

6. Es'ad Efendi'nin metinde anlatılanların esas konusu (umde-i fusûl) olarak nitelendirdiği savaş eğitiminin izah edildiği hacimli kısmın “mancınık” alt başlığında sarfettiği şu sözler modern teknolojinin ve Batı kaynaklı yeni aletlerin Müslümanlar tarafından da alınıp kullanılması gerekliliğinin bir âlim tarafından ilk defa bu kadar suhûletle dile getirildiğini göstermektedir: “Pek çok sahih haberin delalet ettiği gibi, şeytan gibi bir melûnun imal edip, Nemrud gibi bir mecûsînin Hz. İbrahim'e karşı kullandığı mancınık isimli bir savaş aletini Peygamber Efendimiz'in, düşmanları def etmek için hem de nasıl kullanılacağını bir Yahudîden öğrenip savaşta kullanmasının bütün Müslümanlara güzel bir örnek olması karşısında, 'Gavurun kullandığı aletleri kullanmak ve gavurdan savaş nizâmı öğrenmek caiz değildir' demek ahmaklığın en uç noktası, cehaletin en zirve yeridir.”⁶⁷

64 Bir örnek için bkz: *Zebîre-i Kuşmânî*, vr. 18b-19a.

65 Trampet ve muzikanın Osmanlı'ya girişi için bkz. Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 394-400.

66 Es'ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 73a.

67 Mütercim-i Fakîr der ki: “Bâlâda sebkât eden ahabâr-ı sahiha ve nukûl-i sarîha delâlet ettiği üzere, şeytân gibi bir mel'ûn-ı merdûdun i'mâl ve Nemrûd gibi da'vây-ı ulûhiyyet etmiş bir gebr-i kibr-âlûdun isti'mâl eylediği mancınık -ki ber-vech-i muharrer- ulü'l-'azm olan Halîlullâh'a ihânet kasdıyla yapılmış ve: 'maslahat-ı ihâneti tezkîr eder' deyü nesyen mensiyyen rût-besine götürmek melhûz iken, hazret-i Risâlet-penâh, tenkîl-i a'dây-ı rûsiyâh için cengde kullanup ve keyfiyyet-i isti'mâlini bir Yehûdîden istifsâr eyledikleri me'âşir-i ehl-i İslâma üsve-i hasene ve şevâhid-i müstahsene iken: 'gavurun kullandığı âlâtı kullanmak ve gavurdan ceng ta'allüm etmek câ'iz değildir' deyü hezeyân-trâzlık gâyet-i hamâkat ve nihâyet-i cehâletdir”; bkz. Es'ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 78b.

7. Metinde dikkat çeken diğer bir husus, özellikle meşrutiyet taleplerinin sıklaştığı Sultan Abdülhamid saltanatının son yılları ile II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) dinî delillerle sürekli vurgulanan meşveret⁶⁸ hakkında, “hazm u ihtiyat” başlığını taşıyan on üçüncü fasılda dile getirilenlerdir: “*İş hakkında onlara danış*”⁶⁹ ayet-i kerîmesinin delâletiyle başta Peygamber Efendimiz olmak üzere bütün mü’minler meşverete riayet etmekle görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber, bütün fiillerinde ümmetinin görüş ve meşveretinden müstağni iken harple ilgili konularda ve diğer bütün meselelerde eğer vahiy yok ise ashâba danışmakla memur edilmiştir. Bunun hikmeti ise, ümmetinin, Peygamberi’nin sünnetine uyup, birbirleriyle meşveret etmelerini sağlamaktır. Meşveretin sünnet-i seniyeden olduğunu, Ebû Hureyre’nin naklettiği şu hadis açıkça göstermektedir: ‘Allah Rasûlü’nden başka arkadaşlarıyla çokça meşveret eden başka bir kimse görmedim.’”⁷⁰

8. On dördüncü fasılda ise devlet düzenin devamını sağlayan özellikler (zayıflara merhamet edilmesi, şer’î esaslar çerçevesinde adaletin tesisi ve hakkın sahibine verilmesi) sıralanırken İstanbul’un fethi ile ilgili hadis zikredilerek Osmanlı Devleti’nin diğer devlet ve milletlere karşı üstün olduğu vurgulu bir şekilde dile getirilmiştir.

“İslamî yenileşmenin öncüsü” olarak değerlendirdiği İbnü’l-‘Annâbî üzerine bir monografi hazırlayan Cezayirli araştırmacı Ebu’l-Kasım Sadullah, metindeki bu aşırı Osmanlı övgüsünü müellifin Türk asıllı olmasına bağlar.⁷¹ Kanaatimizce bu meselelerin tek bir sebebe indirgenmesi doğru değildir. Sonuçta Osmanlı Devleti’ne bağlı olsun ya da olmasın bütün bir İslam coğrafyasında hilafetin merkezi olarak İstanbul’un ve Müslümanların halifesi olarak Osmanlı padişahlarının apayrı bir yeri ve önemi vardı. Ay-

68 Daha sonraları İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin resmî yayın organı olarak Paris, Cenevre ve Brüksel’de yayınlanan siyasi gazeteye de ad olan meşveretin “demokrasi”nin karşılığı ve meşrutiyet rejiminin önemli kurumlarından olan “meclis” fikrinin dinî dayanağı olarak İslamcılar tarafından nasıl kullanıldığı için bkz. Mümtaz’er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 3. bsk., Lotus Yayınları, Ankara 2003, s. 92-105; İsmail Kara, *İslamcılığın Siyasi Görüşleri*, İz Yayınları, İstanbul 1994, s. 165-172 (2. bsk., Dergah Yayınları, İstanbul 2001, s. 164-171).

69 Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

70 Tirmizî, Cihâd, 34 (bkz. Wensinck, *Concordance*, c. III, s. 212). bkz. Es’ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 129b-130a.

71 Sadullah, *a.g.e.*, s. 73.

rıca İbnü'l-'Annâbî Osmanlı Devleti'ne ve başındaki sultana dinî ve tarihî vurgu yaparak ıslahat girişimlerinin meşruluğunu sorgulayanları etkilemek istemiş olabilir. İhsan Fazlıoğlu'na göre ise bu tavır, muhtemelen o dönemde Osmanlı Devleti etrafında Arap kamuoyu içinde ortaya çıkmaya başlayan meşrûiyet tartışmalarına bir cevap niteliği taşımaktadır.⁷²

Bu kısımda anlatılanların bir bölümünü şu şekilde özetleyebiliriz: “Emevîler, Abbasîler ve diğer devletlerin son zamanlarında zulüm, haksızlık ve ahlaksızlık had safhaya vararak devlet nizâmı sarsılmış, toplum düzeni yerle bir olmuştur. Zulüm her tarafı sarmış ve kafirler her yeri yakıp yıkıyorken, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Hızır gibi yetişerek zuhûr etmiştir. Allah Te'âlâ'nın yardımcılarıyla Osmanlı sultanlarının her biri şerîata sınımsız bağlanıp, sünnet-i nebeviyeye riâyet ederek dini yeniden canlandırmış ve kafirlerle cihad ederek fütûhâtta bulunmuştur. 'İstanbul muhakkak fetholunacaktır. Onu fetheden komutan (emîr) ne güzel komutandır, onu fetheden ordu ne güzel ordudur'⁷³ şeklindeki hadisin müjdelediği yüce makamı, Allah Te'âlâ, Sultan II. Mehmed'e nasip etmiştir. İşte zulüm ve haksızlıkların eldeki nimetlerin kaybedilmesine ve devlet düzeninin yıkılmasına sebebiyet verdiği en büyük delil, diğer Müslüman devletlerin payidar olamaması, buna karşın Osmanlıların günden güne artan güçleriyle hala ayakta kalmasıdır.

“Hadis-i şerîfin medh u senâsına mazhar olmak için tarih boyunca pek çok Müslüman devletler İstanbul'u ele geçirmek için seferler düzenlemişler, kafirlere bazı kayıplar verdirdilerse de feth-i mübîni gerçekleştirilememişlerdir. Bu kutlu fetih, Ebu'l-feth Fatih Sultan Mehmed'e nasip olmuştur. Hadiste geçen 'emîr' kelimesindeki elif-lam takısı ile bir 'fert' kast ediliyorsa, bu Sultan Mehmed'dir. Yok eğer 'cins' murad olunuyorsa, hem Sultan Mehmed hem de tertemiz neslinden gelen ve hak ve adaletle beldeleri yöneten bütün padişahlar ve bu arada Padişahımız Sultan II. Mahmud hazretleri de hadisin umûmuna dâhil olurlar. Velhasıl Arap grameri açısından iki vecih de mümkündür ve dolayısıyla bütün Osmanlı padişahları hadisteki medh ü senâyâya nail olmuşlardır. Böylece Osmanlı Devleti'nin diğer İslam devletleri arasındaki hususî ve müstesna yeri hala devam etmektedir.”⁷⁴

72 İhsan Fazlıoğlu, a.g.m., s. 172.

73 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 335 (bkz. Wensinck, *Concordance*, c. I, s. 405).

74 Es'ad Efendi, a.g.e., vr. 140a-141a.

9. Eserin on altıncı kısmında alet ilimlerinin (savaş alet ve tekniklerinin) kafirlerden öğrenilip kullanılmasının caiz olduğu, ilgili hadislerin -muhtemel tepkileri önlemek için önceki bölümlerde yapılmadığı şekilde- rivayet zincirleri (sened) de verilerek ispat edilmeye çalışılır. Bu konuda söylenenleri şu şekilde özetleyebiliriz: “Bu hususun dinen meşru olduğuna en büyük delil, Hz. Peygamber’in Bedir Savaşı’nda esir alınan müşrikleri fidye verecek parası olmadığı için Müslümanlara okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakmasıdır.

“Kafirlerden bazı şeyleri öğrenmenin caiz olduğuna diğer bir delil Hâkim’in Müstedrek isimli kitabında zikrettiği şu hadis-i şeriftir: ‘Zeyd b. Sâbit anlatıyor: Peygamber Efendimiz, bana: ‘Süryanice’yi iyi bilir misin?’ buyurdular. ‘Bilmem’ deyince: ‘O halde öğren! Çünkü bize Süryanice bazı yazışmalar geliyor’ buyurdular. Bunun üzerine on yedi günde Süryanice’yi öğrendim.’ Bu hususta diğer bir delil, Peygamber Efendimiz’in Yahudilere güvenmemeleri dolayısıyla, Zeyd b. Sabit’e İbranice öğrenmesini emretmesi ve onun da on beş gün içinde İbraniceyi öğrenmesidir.⁷⁵ Mütercim şöyle der: ‘Bu hadise göre, din-devlet işlerinin güvenilir olmayanlardan ve özellikle kafirlerden gizlenmesi gerekir. Allah’a hamd olsun, Müslümanların koruyucusu, Peygamber Efendimiz’in halifesi, Padişahımız Sultan Mahmud hazretleri, bu sünnetin icrasında dahi başarılı olup, devlet işlerinden, tercümanlık yapan kafirleri uzaklaştırmıştır.’⁷⁶

“İşte bu konudaki birinci hadis göstermektedir ki, zaruret olmasa dahi kafirlerden ilim tahsil etmek caizdir. Çünkü Müslümanlara okuma-yazma öğretecek Müslümanların bulunmasına rağmen, Hz. Peygamber bu olayda bu işi kafirlere vermiştir. Diğer hadisler de dinî işlerin icrasında ihtiyaç duyulan bir hususu kafirlerden öğrenmenin meşrû ol-

75 Ebû Dâvud, İlm, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 186 (bkz. Wensinck, *Concordance*, c. I, s. 439).

76 Osmanlı Devleti’nde dış münasebetlerde her türlü resmî tercüme faaliyetlerini Dîvân-ı Hümâyûn tercümanları yapardı. Bu hizmeti XVI. yüzyılda dil bilen mühtedî Müslümanlar yürütmüşlerdi. Daha sonra bu önemli görev Fenerli Rum ailelerin tekeline geçmiş, 1821 Yunan isyanı sırasında Rum tercümanın hıyaneti sebebiyle tercüman idam edilmiş ve bu görev Rumların elinden alınarak, yeni kurulan Bâbîâlî Tercüme Odası’nda yetişmiş dil bilen Müslüman diplomatlara verilmiştir; bkz. Mehmet İpşirli, “Bâbîâlî”, *DİA*, c. IV (İstanbul 1991), s. 382. Tanzimat dönemindeki yeniliklerin uygulayıcıları olarak sadrazamlığa kadar yükselen Âlî, Safvet ve Fuâd Paşalar, Avrupâî düşüncelerin Osmanlı dünyasına intikalinde ve modernleşmenin tatbikinde önemli fonksiyonlar icra eden Tercüme Odası’ndan yetişmişlerdi. bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 72-78.

duğunu gösterir. Eğer, dinî-dünyevî maslahatı olduğu için İbrance ve Süryanice dillerinin öğrenilmesi caizse, bizim konumuz olan ve dini ikame etme amacını taşıyan harp bilgilerini kafirlerden öğrenmenin caiz oluşu daha evlâdır. Nitekim, pek çok Hanefî alimi kafirlerin ilimlerinden olan tıp ve hesap ilminin öğrenilmesinin farz-ı kifâye olduğuna hükmetmişlerdir.”⁷⁷

Aslında burada temel mesele gayrimüslim subaylardan nasıl ve ne derecede faydalanılacağıdır. Sultan Mahmud, yeni kurduğu orduda askerî talimi yönetecek yeni usûlleri bilen Müslüman subayları istihdam etmek istiyordu.⁷⁸ Askerî ıslahatta başarılı olan Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya bu konuda başvurmuş, ancak Paşa'nın “Müslüman subayımız yoktur, biz de batılı subaylardan istifade ediyoruz” cevabıyla karşılaşmıştı.⁷⁹ Sultan ve askerî bürokrasi Avrupalı subayların ordunun üst kademelerinde yer edinmesini mahzurlu buluyor, onları sadece eğitim alanı ile sınırlandırmak istiyordu.⁸⁰ İşte bu ortamda ecnebî subayların Müslümanlara *muallimlik* yapmasını dinî açıdan savunmak, yenilik karşıtlarının önüne geçmek gerekiyordu. İbnü'l-'Annâbî de bunu yapmak amacındaydı. Esasen Avrupalı subayları Osmanlı ordu birliklerinde eğitmen olarak kullanmak yeni bir hadise değildi, en azından XVI. asrın sonlarına kadar götürülebilecek bir geçmişi vardı. Yeni olan ve tepki çekmesi beklenen hadise ise artık Avrupalı subayların eskiden olduğu gibi şeklen de olsa bir din değiştirme, Müslüman ismi edinme zorunluluğunun kaldırılması idi.⁸¹

Burada Es'ad Efendi'nin düştüğü paradoks da dikkat çekmektedir. Askerî talim konusunda *kafirlerden* istifade edilmesi hususunu şiddetle savunan Es'ad Efendi, Sultan Mahmud'un *kafirleri* tercümanlık görevinden uzaklaştırmasını büyük bir övgüyle desteklemektedir.

77 Es'ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 143a-145a. Es'ad Efendi'ye göre kafirlerin icat ettiği şeyler esasen bizden alınmıştır: “Küffârın mu'âmeleleri (...) ma'nâda bizim şerî'atimizden ahz eyledikleri umûrdan olmağla (...) hüsn-i 'adâlet ve kubh-i mezâlîm sübûtu garaziyçün” küffâr mu'âmelelerine iktifâ câ'izdir. *Es'ad Efendi Tarihi*, Ziya Yılmaz (haz.), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 667.

78 Siyasî merkezin Nizâm-ı Cedid'den kalma talimli asker ve subayların araştırılmasına dair teşebbüsleri için bkz. Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 173, 322-323.

79 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 21. bsk., İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 45.

80 Khaled Fahmy, *a.g.e.*, s. 264; Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 401.

81 Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 403-404.

10. Eserin ikinci bölümünde teorik olarak İslam'ın siyasî meselelere bakışı ve siyaset konusunda vaz ettiği ilkeler üzerinde durulur. Mütercim bu bölümü tercüme ederken konuyu geniş bir şekilde ele alan müstakil eser yazmayı düşündüğünü, bu metnin tercümesinin çok uzadığı için burada kısa bir şekilde meseleyi şerh ettiğini beyan eder. Bu bölümde anlatılanları şöyle özetleyebiliriz: “Siyaset iki çeşittir, birincisi zalim siyasettir ve dinen caiz değildir. Diğeri adil siyasettir ki, icrasıyla zulümlerin defedilmesi ve dosdoğru yola ulaşılmasından dolayı dinimizin emrettiği siyaset şekli budur. Günümüzde bazı kimseler şeriatın siyasetle alakalı bir sözünün olmadığını bazıları da şeriatın siyasî meselelerin icrasında yetersiz kaldığını iddia etmektedirler.

“Dahilî ve haricî bütün meseleleri şer’î kaidelere tatbik ederek çözmek mümkündür ve fakat bu, şer’î hükümlerin çok iyi bilinmesine bağlıdır. Şer’î siyaset, ‘O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davranırdın. Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet, bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever’⁸² ayet-i kerîmesinin de belirttiği gibi, yumuşaklık, kabalığı terk etme, nefsanî isteklerden uzaklaşarak halis bir niyetle meşverete başvurma ve ‘Allah size mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder’⁸³ ayetine göre de işi ehline vermekten ibarettir ve siyasî işleri, makam mevkiyi çok arzulayanlara vermemek gerekir.”⁸⁴

Bu bölümde şer’î siyasetin dünyevî bütün meseleleri çözecek donanımda olduğu vurgulu bir şekilde savunulur. Yani İslam medeniyetinin teorik/nazarî boyutunda herhangi bir problem yoktur, mesele oldukça pratiktir/amelîdir, durgunluk askerî alandadır ve kafirlerin icad ettikleri askerî ve sınaî yenilikleri almakta hiçbir beis yoktur. Avrupalılar’dan askerî düzenlemeler konusunda istifade etmek asla şer’î siyasete zarar vermez ve bu durum şer’î siyasetin zayıflığını ya da yetersizliğini de göstermez. Bu noktada Müslümanlar, kafirlerin aklî (rasyonel) siyasetlerine ve pozitif hukuklarına muhtaç değildir.⁸⁵ “Avrupalıların ilmini, teknolojisini alalım;

82 Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

83 Nisâ Sûresi, 4/58.

84 Es’ad Efendi, *a.g.e.*, vr. 147a-147b.

85 İhsan Fazlıoğlu, *a.g.m.*, s. 172-173. İbnü'l-‘Annâbî yaklaşık 20 yıl sonra yazdığı *Siyânetü’r-Riyâse* adlı eserinde bu görüşlerinin aksine batılı siyasî görüşlerin ve pozitif hukuk kurallarının bir kısmını meşrûlaştırma görevini üstlenmiştir. bkz. Sadullah, *a.g.e.*, s. 12, 99-102.

hayat tarzını, ahlakî yapısını ve temel ilkelerini almayalım” cümlesiyle formüle edilen bu problemlî bakış açısı, sonraki dönemlerde de hep vurgulanacaktır.

5. Hatime

es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd'un telif tarihinden kısa bir süre sonra Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isteği üzerine müellifin talebelerinden İbrahim es-Sakâ tarafından *Bülûğu'l-Mak-sûd Muhtasar es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Te'lîfi'l-Asâkiri ve'l-Cünûd*⁸⁶ adıyla ihtisar edilmesi ve iki sene sonra İstanbul'da Es'ad Efendi tarafından *el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* ismiyle Türkçeye tercüme edilmesi metnin döneminde önemli bir ses getirdiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Metinde, Kavalalı'nın uygulayıp başarılı olduğu askerî ıslahatlara hiç değinilmemesine rağmen Kavalalı'nın bu eseri ihtisar ettirmiş olması dikkat çekmektedir.⁸⁷

es-Sa'yü'l-Mahmûd döneminin diğer ıslahat metinleri ile mukayese edildiğinde hem muhteva hem de dinî delilleri kullanma ve meseleleri temellendirme nokta-yı nazarından çok üst bir seviyede bulunmaktadır. *Yenilmişlik hissiyatı, devleti ve dinî kurtarma kaygısı* ve *meselelere acil, pratik çözüm bulma zarureti* neticesinde zaman zaman dinî delillerin anlamlarının zorlanarak meselelere kılıf arandığı müşahede edilse bile bu eser muktezâ-yı hâli tartışan bir dinî-fikrî eser olarak kabul edilmelidir. Es'ad Efendi'nin tercüme metni ise, esere bir *megâzî* kitabı boyutu kazandırarak Hz. Peygamber dönemi uygulamalarından daha çok istifade edilmesini sağlamış, aynı zamanda bu önemli eseri Türkçe literatüre kazandırmıştır.

Modernleşme tarihimizde yeniliklerin dinî argümanlarla nasıl savunulması gerektiğini gösteren ilk güçlü metin olarak risalenin, takip ettiği siyaset ve verdiği mesajlar açısından dinî delillerle yeniliği/Batılılaşmayı savunan sonraki metinlere öncülük etmiş olduğunu söyleyebiliriz.

86 Sadullah, *a.g.e.*, s. 58, n. 8, s. 80. Brockelmann, *GAL*, S, Leiden, 1938, c. II, s. 739.

87 İbrahim es-Sakâ tarafından hazırlanan bu muhtasarda acaba Sultan Mahmud ve Osmanlı Devleti vurgusu çıkarılmış mıdır? İhtisar edilmiş metne ulaşamadığımız için buna cevap veremiyoruz. Ancak Mısır Valisi'nin henüz merkezle arasının bozulmamış olduğu bilgisinden hareketle bu kısımların Kavalalı'yı o dönem için rahatsız edebileceğini düşünmüyoruz.

Abstract

A Translated Defense Article about the Military Reforms of Mahmud II:

al-Kavkab al-Mas'ūd fī Kavkabat al-Junūd

The Ottoman modernization started with western-style reforms in the military system following an increase in military defeats and loss of land. These reforms, embarked upon since the second half of the 18th century in particular, required the central government to utilize *ulamā's* high public esteem in order to establish legitimacy in both the public eye and the view of opponents. The *ulamā* performed incurring responsibilities by both executing these reforms in various management positions themselves and also writing "defensive" literature in support of the legitimacy and necessity of the reforms. One example of this literature is the pamphlet titled *al-Sa'y al-Mahmūd fī Nizām al-Junūd* that was written in Arabic in Egypt to defend Mahmud II's military reforms by Algerian-born Ibn al-'Annābī (1775-1851), who also served as a Hanafi judge in Algeria and as a *mufti* in Alexandria. Sahnāflar Şeyhizāde As'ad Efendi (1789-1848), who held important positions in the "ilmiye" organization, translated this pamphlet into Turkish with a substantial number of additions under the title *al-Kavkab al-Mas'ūd fī Kavkabat al-Junūd*. The Arabic original had been published in Jan-Feb 1827; it was not until April 26th, 1829 that the proofread translation was presented to the Sultan. It was both a reform document in which military reforms were defended with reference to Qur'anic verses, prophetic *hadiths* and the early Islamic history applications, and a war chronicle depicting the wars in detail during the Prophet's reign. In this article, biographies of As'ad Efendi and Ibn al-'Annābī are briefly presented, other reform documents of the period are listed; and the text of *al-Kavkab* is introduced and critiqued.

Key Words: *Ulamā*, Reforms, Mahmud II, Ibn al-'Annābī, As'ad Efendi.